

Багаторівнева система зовнішніх ефектів та завдання української держави в умовах глобалізації економіки

У статті розглядається теорія зовнішніх ефектів на мікро-, макро- та мега- рівнях з акцентом на економіко-правові аспекти визначення, врахування та реагування української держави на переливи за умов глобалізації економіки та нових викликів, що постають перед народами світу в XXI столітті.

зовнішні ефекти, екстерналії, переливи, мегаекономіка, суспільні витрати, ринок одиниць встановленої кількості (ОВК) і одиниць скорочення викидів (ОСВ), Кіотський протокол

З моменту становлення класичної школи, завдяки її фундатору А. Сміту та деяким його послідовникам, в економічній науці зароджується ідеалізоване уявлення про досконалість й оптимальний стабільний розвиток господарської системи вільної конкуренції. Але згодом починають з'являтися теоретичні розробки, в яких аналізується низка відхилень від суто теоретичної моделі класичного капіталізму. Серед них суттєве місце посідає теорія *зовнішніх ефектів* (яка у вітчизняних виданнях має ряд синонімічних та доповнюючих визначень, зокрема таких, як екстерналії [1, с. 570; 2, с. 219], побічні ефекти [3, с. 96, 97], зовнішні побічні ефекти [4, с. 53], побічні наслідки, зовнішні витрати [5, с. 106, 251-252] тощо).

Відкриття та детальна розробка А. Маршаллом концепції «зовнішніх економік» (external economies) [6, с. 366] мали велике значення для всього подальшого плідного розвитку аналітичної економіки. Ще до появи суто практичних міркувань А. Маршалла з приводу «екстерналій» існували більш загальні філософсько-утилітарні міркування І. Бентама, Дж. С. Мілля та Г. Сіджвіка з приводу того, що прагнення досягти найбільшого блага для найбільшої кількості людей чисто ринковими засобами крім позитивних результатів мало певні пастки й провали, бажані й небажані наслідки не тільки для безпосередньо задіяних у транзакції сторін, але й для так званих третіх осіб, для суспільства в цілому. Про це також писав учень і послідовник А. Маршалла кембріджський професор Артур С. Пігу у книзі «Багатство й добробут» (1912) та її розширеному другому виданні «Економіка добробуту» (1920). Зокрема, аналізуючи «провали ринку», Пігу наводить приклад забруднення підприємством струмка, в результаті чого граничні *суспільні* витрати побічного виробництва перевищують граничні *приватні* витрати окремої фірми (на величину, що дорівнює граничній шкоді від забруднення). Пігу запропонував таке розв'язання проблеми: запровадити податок на фірму-забруднювача і тим самим підняти (зрівняти) криву MPC (граничних приватних витрат) до рівня кривої MSC (граничних суспільних витрат).

Поради Пігу щодо застосування податків та субсидій, при більш пильному погляді на проблему, були в руслі методології його вчителя А. Маршалла стосовно того, як позитивно й негативно реагувати на недосконалість та явні провали чисто ринкової моделі економіки. Пігу ретельніше розглянув ці питання, наполягаючи на розширенні ролі та масштабів втручання держави в економіку, зокрема правовими та адміністративно-регуляторними засобами. Підхопивши ідею «вдосконалення» ринкових відносин, інший маршалліанець Рональд Коуз запропонував перенести

акцент з методів «урядової інтервенції» на приватно-контрактові засоби врахування і коригування зовнішніх ефектів. У своїй праці «Проблема соціальних витрат», яка принесла професору чиказького університету Нобелівську премію за 1991 рік, Коуз кидає виклик припущенню Пігу про односпрямовану природу екстерналій (зовнішніх ефектів). Той, хто палить цигарки, вказує Коуз, може не заподіяти екстерналії, якщо інші не наблизяться до нього. Забруднювачі струмка не створять екстерналії, якщо нижче за течією не буде жодного людського поселення. Коуз наголошує на обоюдно-зворотній природі екстерналій і не погоджується з висновком Пігу про необхідність втручання держави у розв'язання даної проблеми.

Коуз аргументував своє твердження, розглядаючи наступний приклад з забрудненням повітря. Фабрика задимлює прилеглу житлову територію. Цей «ефект переливу» дійсно дає цій фірмі певну вигоду. Тим не менш, по мірі зростання обсягів виробництва граничні вигоди від забруднюючої повітря діяльності фабрики зменшуються, тому що віддача від зростаючих обсягів виробництва, як правило, падає. Граничні витрати цього забруднення представляють екстерналію, заподіяну виробничою діяльністю фірми, і в грошовому виразі репрезентують додаткові витрати, створені на кожному рівні виробництва додатковими викидами диму. Очевидно, що кількість диму прямо залежить від обсягів виробництва.

Згідно Коузу, необхідно просто надати законні права власності одній з інших сторін. Якщо власники житлових будинків на прилеглій до фабрики території отримують права на чисте повітря і якщо дозволено вільний обмін, фірма може купити у сусідніх мешканців право на забруднення їх території. Вона буде хотіти робити це до тих пір, поки надприбутки, отриманні завдяки забруднюючій діяльності, будуть перевищувати додаткові витрати на грошові компенсації сусіднім мешканцям. Граничні вигоди (додаткові прибутки від забруднення) будуть у фірми падати, а граничні витрати (від зростаючих обсягів забруднення) – зростати. За певного обсягу виробництва фірмі стане не вигідним купувати права на забруднення. Але якщо фірма отримає права на забруднення, можна застосувати точний аналіз. Власники домівок у цьому випадку купують у фірми «регреси забруднення», але тільки до тієї межі, коли їх граничні витрати зрівняються з граничними вигодами. Ця межа співпадає з тією точкою, в якій фірмі стане не вигідним далі купувати дані права. Це і є головною ідеєю теореми Коуза: в умовах, коли транзакційні витрати на торгування та домовляння нічого не коштують, наділення правами юридичної відповідальності будь-якої з сторін не має ніякого значення. Певний рівень рівноваги між обсягом виробництва і похідним від нього рівнем забруднення буде існувати, не зважаючи на те, хто є власником повітря – фірма чи споживачі.

Теорема Коуза проголошує, що позитивні і негативні побічні ефекти не потребують втручання держави у тих випадках, коли (1) права власності є чітко визначеними, (2) залученою є невелика кількість людей, (3) вартість транзакції (оборудки) є дуже малою. За таких обставин роль уряду має бути зведеною до заохочення домовленості між зацікавленими особами і групами. Так як на перший план виходять економічні інтереси сторін, то домовленість між ними дає можливість знайти прийнятне розв'язання проблеми екстерналій шляхом перемов. Право власності визначає ціну побічного ефекту, створюючи альтернативні витрати для обох сторін. Тому у них виникає нагальна необхідність знайти шляхи розв'язання проблеми зовнішніх ефектів.

Згодом проблему екстерналій почали розглядати не тільки на мікроекономічному рівні. Прибічники неокейнсіанської теорії почали стверджувати, що існують також макроекономічні зовнішні ефекти [7, с. 382-396]. У таких ситуаціях загальна рівновага в цілому, або щонайменше численні ринки виявляються

неспроможними врахувати переливи, які відбуваються між ринками, що позначається на відхиленнях рівноважних рівнів реального обсягу виробництва, зайнятості, цін від довготермінових природних рівнів. Макроекономічні екстерналії витікають із неспроможності окремих осіб і фірм скоординувати свої дії. Різномірність між працівниками, споживачами і фірмами – головний аргумент неокейнсіанців стосовно макроекономічних екстерналій при дослідженнях ділових циклів та рівнів виробництва. Якщо різні групи робітників, споживачів чи фірм по різному реагують на зміну економічних умов, тоді можуть виникати ефекти переливів між цими групами.

Наприклад, початкова стадія рецесії зменшує реальні доходи майже усіх домогосподарств, включаючи тих, які планували заощадити шляхом придбання акцій і облігацій тих фірм, що зростають і збираються збільшувати обсяги свого виробництва. Проте падіння реальних доходів населення зменшує доходи від продаж в усіх фірмах, включаючи ті, які планували зростати й використовувати частину своїх доходів від продаж на фінансування реальних інвестицій у найближчому майбутньому. Рецесія змушує фірми, що прагнуть рости, емітувати більше акцій і облігацій саме в той час, коли домогосподарства мають менші реальні доходи для придбання додаткових фінансових активів. Скорочення запланованих інвестицій даними фірмами ведуть до подальшого скорочення витрат інших, особливо маленьких фірм, які змушені скорочувати зайнятість членів тих домогосподарств, які витрачають більшу частину свого доходу на споживання. Таке урізання споживчих витрат може найбільше вразити зайнятих саме у малому бізнесі, ще більше сприяючи загальній рецесії. Отже переливи, згідно неокейнсіанців, відбуваються і на макрорівні.

Але, як ми знаємо, є й мегарівень, на якому слід розглядати «...закономірності функціонування і розвитку світової економіки в цілому, тобто на глобально-планетарному рівні» [8, с. 24]. На нашу думку, мегаекономічний аспект зовнішніх ефектів потребує детальної теоретичної розробки з розлогими практичними рекомендаціями та механізмами їх реалізації з метою досягнення більш справедливих соціально-економічних відносин між країнами, регіонами та міжнародними політико-економічними співтовариствами сучасного глобалізованого світу, а, головне, задля подальшого покращення життя кожного жителя планети Земля.

На сьогоднішній день зовнішні ефекти на мегарівні найбільш рельєфно виявилися у численних планетарних проявах зміни клімату і пов'язаних з ними міжнародними витратами переливу, коли «треті держави», як правило, страждають від інтенсивного індустріального розвитку своїх більш розвинутих сусідів. Ці проблеми були зафіксовані у Кіотському протоколі, який передбачає систему заходів щодо державного регулювання викидів парникових газів. Правова та інституційна підтримка національної політики щодо глобальних змін клімату є предметом уваги української влади, але існує дуже багато проблем, зокрема у сфері розробки та прийняття відповідної правової інфраструктури та ефективної практичної імплементації положень Кіотського протоколу.

Аналіз нормативно-правового поля у сфері глобальних змін клімату засвідчив той факт, що в Україні ще не прийняті навіть концептуальні підходи до законодавчого й нормативно-правового регулювання викидів парникових газів. Зокрема, не визначено політики у сфері оподаткування, застосування акцизного збору, екологічних податків, зборів зі споживачів і виробників, диференціації ставок податку на прибуток та інших засобів заохочення до ефективності та боротьби з надмірним використанням енергії.

Основними причинами такого стану нормативно-правової бази у сфері державного регулювання викидів парникових газів є, перш за все, та обставина, що Україна не має реальної загрози невиконання своїх кількісних зобов'язань по Кіотському протоколу в перший період їх виконання в 2008 – 2012 рр. у порівнянні з

промислово розвинутими країнами Додатку 1 до Рамкової конвенції ООН із змінення клімату (РКЗК).

Для промислово розвинутих країн Додатку 1 до Рамкової конвенції ООН із змінення клімату державне регулювання викидів парникових газів на рівні підприємств – обов’язкова умова поставленої національної мети. Наприклад, Європейський союз, який поставив перед своїми країнами-членами мету – скоротити сукупні викиди на 8%, не зможе її досягти, якщо не реалізує відповідні заходи зі скорочення викидів на рівні підприємств.

Більшість об’єктивних прогнозів викидів парникових газів в Україні на 2008 – 2012 рр. свідчить про те, що загальний національний рівень викидів у країні буде на 30-40% нижчим за рівень базового 1990 року. За таких умов до цього часу в Україні не виникало жорсткої необхідності запроваджувати будь-яке додаткове державне регулювання з обмеження й скорочення викидів парникових газів на рівні галузей промисловості або на рівні окремих підприємств.

Тим не менш, такі дії, безумовно, необхідні. По-перше, Україна змушена заздалегідь готуватися до другого періоду зобов’язань по Кіотському протоколу. По-друге, стимулювання підприємств до скорочення викидів дозволить Україні досягти додаткових скорочень, якими держава та її окремі підприємства зможуть оперувати у якості продавця на міжнародному ринку одиниць встановленої кількості (ОВК) і одиниць скорочення викидів (ОСВ), і нарешті, у-третьє, обережне поетапне запровадження заходів державного регулювання викидів парникових газів, незалежно від Кіотського протоколу, буде сприяти впровадженню більш прогресивних й ефективних енерго- й ресурсозберігаючих технологій, що у будь-якому випадку буде економічно вигідним для держави й призведе до додаткового зростання валового внутрішнього продукту.

Другою важливою причиною вкрай неадекватного стану нормативно-правової бази є та обставина, що основна увага стосовно виконання своїх міжнародних зобов’язань у країні приділялася не плануванню якихось цілеспрямованих заходів з обмеження й скорочення викидів на національному рівні або плануванню й реалізації нових механізмів, що стимулювали б скорочення викидів на рівні українських підприємств, а звітності перед секретаріатом РКЗК з існуючих державних галузевих чи регіональних програм.

Зокрема, питання про запровадження в Україні спеціальних податків на викиди парникових газів на належному рівні детально не розглядалося. Попереднє обговорення в рамках підготовки до розгляду питання про ратифікацію Кіотського протоколу стосувалося тільки розробки Концепції законодавчого й нормативно-правового регулювання викидів парникових газів. У зв’язку з відсутністю загрози невиконання своїх кількісних зобов’язань по Кіотському протоколу питання про впровадження спеціального оподаткування відкладалися як неактуальні. Враховуючи рекомендації економістів про необхідність зниження податкового тиску, особливо для розвитку малого та середнього бізнесу, навряд чи існує в Україні потреба суцільного запровадження «вуглеційних» податків для всіх підприємств. Тим не менш, позитивний досвід впровадження таких податків для великих підприємств в інших країнах існує.

Сьогодні в Україні йде обговорення Концепції законодавства з регулювання й порядку дій по розробці нормативних документів, які визначають й закріплюють принципи й основи державного правового регулювання викидів парникових газів на українських підприємствах. Наповнення законопроекту доцільно починати з розробки визначальних принципів загальної частини з визначеннями й строками, уточненням функцій для кожного з учасників процесу регулювання, включаючи державні й регіональні органи, визначення порядку ведення реєстру й кадастру, які норми

безпосередньо відносяться до прав й обов'язків підприємств. Законопроект має спиратися на об'єднання двох концептуальних принципів:

- вертикального державного планування щорічних допустимих обсягів викидів парникових газів в Україні;
- ринкового механізму забезпечення запланованих показників, у відповідності з міжнародними зобов'язаннями держави.

Конкретні кроки до реалізації механізмів Кіотського протоколу можна зробити вже зараз. Для цього треба створити можливості для підприємств почати діяльність у цій сфері. Зокрема, є необхідність найшвидшого прийняття рішення на рівні Уряду України про те, що власником одиниць скорочення викидів при реалізації проектів у 2008-2012 рр. є самі підприємства. Оскільки самі підприємства несуть усі фінансові ризики, при реалізації таких проектів не треба заважати їм у цій діяльності. Зокрема, щонайменше на першому етапі не треба обкладати ці скорочені викиди додатковими податками, оскільки ця діяльність буде згорнута й доведеться роками чекати, коли хтось знову буде намагатися пройти цей шлях.

Законодавець, податкове й нормативно-правове регулювання викидів парникових газів треба терміново створювати. Але впроваджувати його треба дуже зважено, щоб досягти максимального ефекту, як економічного, так і сприятливого для глобальної кліматичної системи.

Список літератури

1. Піндайк Р. Рубінфельд Д. Мікроекономіка. Пер. з англ., «Основи», 1996.
2. Мэнкью Н. Г. Принципы экономикс. С-Пб, «Питер Ком», 1999.
3. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер. с 11-го англ. изд. М.: Республика, 1992. Т. 1.
4. Семюелсон П., Нордгауз В. Макроекономіка. Пер. з англ.. К: «Основи», 1995.
5. Макконнелл К. Р. , Брю С. Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Ч. 2. Мікроекономіка. Вид. 13. Львів: Видавнича Спілка «Просвіта», 1999.
6. Ekelund R. B., Jr., Hebert R. F. A History of Economic Theory and Method. 4th ed. NY: The McGraw-Hill Companies, Inc., 1997.
7. Miller R. L., VanHoose D. Macroeconomics: Theories, Policies and International Applications. 2-nd Ed. Arlington: South-Western College Publishing, 2001.
8. Економічна теорія: Політекономія: Підручник/За ред.. В. Д. Базидевича. – К.: Знання, 2006.
9. Киотский протокол: правовые проблемы имплементации // Голос Украины, №№ 195-196, 27 октября 2007. - С. 3.

В статье рассматривается теория внешних эффектов на микро-, макро- и мега- уровнях с акцентом на экономико-правовые аспекты определения, учета и реагирования украинского государства на переливы в условиях глобализации экономики и новых вызовов, встающих перед народами мира в XXI столетии.

The article deals with the theory of externalities on micro-, macro- and mega- levels, focusing on economic and legal aspects of determining, taking into account and reaction of the Ukrainian government on overspills under the conditions of economic globalization and new challenges faced by the nations of the world in the XXI century.